

Egyháztörténeti és vallási néprajzi kutatások

(Békéscsabai és Békés megyei példák alapján)

Vázlatos ismertetésünkben a Békéscsabára és Békés megyére vonatkozó egyháztörténeti, vallási néprajzi kutatási eredményeket publikáló legfontosabb irodalmat kísérelnénk meg számba venni. Az egyes felekezetek történetét bemutató korábbi nagy összegzéseket (Zsilinszky Mihály, Révész Imre (Id. és Ifj.), Zoványi Jenő, Karácsonyi János, Szántó Konrád stb.) minden szerzőnek megkerülhetetlenül használnia kell, ezért ezekre nem térhetünk ki.

Az 1980-as évek második felében, majd a rendszerváltást követően országosan megélné a kutató és publikációs tevékenység mindkét tudományterületen. Akadálytalanul jöhettek létre azok a szervezeti keretek, szakmai csoportok, amelyek ad hoc, vagy állandó jelleggel végeznek, irányítanak kutató és publikációs munkát. Egyetemi tanszékek, kutatóintézetek, múzeumok kutatói kapcsolódhattak be az eddig nem jó szemmel nézett kutatói tevékenységbe.

1988-ban, Dankó László kalocsai érsek, a Magyar Püspöki Konferencia Egyháztörténeti Bizottsága vezetője támogatásával megalakult a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége. Éltre hívását a Torontóban élő Horváth Tibor jezsuita professzor kezdeményezte, aki a magyar egyháztörténet feltárása után egy 10-20 kötetes enciklopédia megvalósítását tűzte ki célul. A számos egyházi és világi történész bekapcsolódásával megindult kutatómunka első publikációit a „Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1. 1989.” című tanulmánykötet adta közre, amelynek a nyitó tanulmánya Dankó László szarvasi plébánia története. A METEM ma is működik, rendszeres publikációs munkát folytat. A kutatásban hasznos segédanyag a Várszegi Asztrik és Zombori István által szerkesztett „Magyar Egyháztörténeti Bibliográfia 1980-1990.” 1997-ben, a MTEM Könyvek sorozatban jelent meg.

A magyarországi egyháztörténeti kutatások eddig bűvópatakként rejtve levő kutatási eredményeinek nagyszabású bemutatása volt az 1991-ben Esztergomban rendezett „Egyházak a változó világban” című konferencia. Itt az egyháztörténet, szakrális néprajz és számos más terület kutatói mutatkoztak be. (Az előadások sorrendjében: Horváth Tibor, Bogyai Tamás, Benda Kálmán, Fabinyi Tibor, Adriányi Gábor, Schweitzer Gábor, Ladányi Sándor, Szakály Ferenc, Szász János, Erdélyi Zsuzsanna, S. Lackovits Emőke, Barna Gábor, Takács Béla, Vető Béla, Kormos László és még sokan mások) Az előadások anyagát 1991-ben, a Bárdos István és Beke Margit szerkesztette reprezentatív kötetben jelentették meg a szervezők. Békés megyei témájú Járolai József: „A gyulai földész társulatok szerepe az egyházközség életében” c. előadása volt.

Az egyháztörténeti kutatómunkába bekapcsolódni kívánó kutató számára ez első feladat a régi, egyháztörténeti fejezeteket is tartalmazó helytörténeti monográfiák számbavétele, adataik feldolgozása. Haan Lajos 1870-ben, Karácsonyi János 1896-ban kiadott Békés megye története, város és községmonográfiák jönnek számításba. (Scherer Ferenc és Veres Endre Gyula története és oklevéltára (1938.), Durkó Antal Békés története (1939.) stb.) A békéscsabai evangélikus egyház történetét Haan Lajos 1845-ben kiadott rövid összefoglalása, majd az 1858-ban készült kéziratos községtörténete foglalta össze. (Ez utóbbiban már a többi felekezet papjait is felsorolta.) 1930-ban, Korniss Géza szerkesztésében megjelent Békéscsaba monográfia már hosszabb, önálló fejezetekben tárgyalja a városban működő egyházak történetét. (Szeberényi Lajos Zs. az evangélikus, Bartoss Ferenc a katolikus, Koppányi Gyula a református gyülekezet történetét ismerteti.) Adataikra ma is gyakran történik hivatkozás. 1998-ban jelent meg a Békéscsaba monográfia sorozat művelődéstörténet kötet, amelyben Kovács Pál az evangélikus, Bielek Gábor a katolikus, Cs. Szabó István a református gyülekezet történetét dolgozta fel. 2012-ben indította a Békéscsabai Evangélikus Egyházközség Bakay Péter szerkesztésében az Evangélikus Kéziratok sorozatot. Eddig három kötet jelent meg: Szeberényi Gusztáv Adolf püspök írásai, Mekis Ádám tanulmánya az első anyakönyv vezetésének időszakáról, Haan Lajos anekdotái. Kertész Botond : „Békeidők küzdelmei. Szeberényi Gusztáv Adolf élete” című monográfiáját a nagy püspök nevét felvevő békéscsabai evangélikus gimnázium adta ki. (2014.)

Külön meg kell emlékeznünk Dedinszky Gyula (1905-1994) csabai evangélikus lelkész

munkásságáról, aki a gyülekezet történetét, szakrális néprajzát, művelődéstörténete számos fontos mozzanatát dolgozta fel. (Szlovák betű útja Békéscsabán c. könyve.)

A mezőberényi német evangélikus templom és a gyülekezet történetét Bartóki József írta meg 1986-ban megjelent könyvében. (A megye többi településeinek régi egyháztörténeti irodalmára nem térhetünk ki.)

A békéscsabai katolikus egyház történetét egy eddig kiadatlan kézirat, Mattos András káplán munkája dolgozta fel elsőként a XIX. század végén. Bielek Gábor a szerzője a békéscsabai katolikus családleixikonnak és a békéscsaba-erzsébethelyi plébánia történetének. (1999., 2004.) Ugyanő Liszkai Tamás társszerzővel az 1750-1895. közti halotti anyakönyvek adatait elemezte. (2005.) Liszkai Tamás a plébánia levéltárában fellelhető Canonica Visitatio-k anyagát dolgozta fel.

Kovács József írta meg a kunágotai egyházközség történetét 1994-ben. A Gyulai Esperesi Kerületének történetét ugyanő adta közre 2001-ben. 2011-ben jelent meg a gyulai Canonica Visitatiók-ról írott könyve. Bajnai István a 200 éves mezőhegyesi plébánia (1990.), Fabinyi Gáborné az orosházi plébánia történetét (2001.) publikálta.

A békéscsabai Református Egyház történetét Cs. Szabó István kiváló munkája öröközte meg, 1994-ben a Tevan Kiadónál jelent meg. (1907-1993 közti időszakot dolgozta fel. Folytatását tervezi a közösség.) A gyulai református egyház történetét Kósa László akadémikus írta meg, immár második kiadása is megjelent 2008-ban. A békési református gyülekezet történetét a kezdetektől 1948-ig Tóth Julianna készítette el. 2002-ben Békés Város Önkormányzata adta ki.

Az ígéretesen megindult egyháztörténeti kutatások további nagy feladata többek között az 1945-1989 közti évtizedek időszakának feltárása. Nagy szükség van a még élő szereplők visszaemlékezéseire, a megyei tanács egyházügyi referenseinek, a vb titkárság és a megyei pártarchivumok iratainak feltárására. (A vb titkárság anyagában található pl. a templom és egyházi épületek tatarozásának engedélyezési ügyei stb.)

Az egyháztörténet kutatási eredményei mellett ugyancsak bűvópatakként kerültek felszínre a vallási néprajz kutatási eredményei. Bálint Sándor, Schwartz Elemér, Újszászy Kálmán, Schram Ferenc, Erdélyi Zsuzsanna, Hetény János, Voit Vilmos, Ujváry Zoltán és mások kutatási eredményeire épülve újabb néprajzos generációk vették át stafétabotot. Barna Gábor, L. Imre Mária, Lackovits Emőke, Bárh János egyetemi tanszékek, múzeumok kutatási programjaiba tudták beilleszteni a népi vallásosság kutatását. A rendszerváltást megelőzően, 1985-ben jelent meg a budapesti ELTE Folklore Tanszék kiadásában a „Vallási néprajz I.” kötete, „Református néphagyományok” alcímmel. Szerkesztője Dankó Imre-Küllös Imola. Még ebben az évben jött ki a II. kötet is, alcíme: „Protestáns egyházi források, kutatók, hagyományok.” Békés megyei vonatkozású tanulmányokat is tartalmaz. (Huley Alfréd: „Ünnep és ünneplés a Békés megyei evangélikus gyülekezetekben”. Koppány János: „Harangozók és harangozási szokások Tótkomlóson.” A III. kötet (1987.) Újszászy Kálmán 85. születésnapjára készült tisztelegő tanulmánygyűjtemény. Itt közlik Bálint Sándor kéziratban maradt fontos tanulmányát a magyar vallásos népelet kutatásáról, Barna Gábor pedig kunszentmártoni témával jelentkezett. Békés megyei vonatkozású tanulmány: Cs. Szabó István: „A gyomai református gyülekezet harangjainak története, a harangok használata és szerepe a közösség életében”. A Debrecenben megjelent V. kötet (1991.) szerkesztésébe már Molnár Ambrus is bekapcsolódott, kiadója a Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója.

Az előző, Debrecenhez kötődő kiadványsorozatot követik a dunántúli és a szegedi néprajzi műhelyek által létrehozott gazdag anyagú könyvsorozatok. 1991-ben jelenik meg a Népi vallásosság a Kárpát-medencében I. kötete, S. Lackovits Emőke szerkesztésében. Anyagát az 1990 decemberében Sepsiszentgyörgyön megrendezett konferencia előadásai teszik ki. A Veszprémben megjelent tanulmánygyűjteményt az ottani Akadémiai Bizottság adta ki, a III. kötetet L. Imre Mária szerkesztette 2000-ben, Pécsen, a Dunántúli Dolgozatok sorozatban jelent meg. A további kötetek szerkesztését újra S. Lackovits Emőke vette át. A sorozat minden egyes kötete a két évenként rendszeresen megtartott Népi vallásosság a Kárpát-medencében című konferenciák előadásainak szerkesztett változatát adta közre. Békés megyei témájú előadások: III. kötet. Jároli József: „A

keresztnévadás szakrális néprajzi sajátosságai a gyulai katolikus magyarok és németek körében a XVIII. században.” Az V. kötetben ugyanő az eleki németiség szakrális néprajzának jellegzetességeit foglalta össze, a VI. kötetben a gyulai plébánia kéziratos szertartásrendjének szakrális néprajzi vonatkozásait ismertette.

A Szegedi Egyetem Néprajzi Tanszéke Barna Gábor professzor vezetésével a Szegedi Vallási Néprajzi Konferencia sorozatot indította el 1992-ben. Az első konferenciára a „Szentemberek-a vallási élet szervező egyéniségei” címmel került sor. Az itt elhangzott előadások anyaga a „Szegedi vallási néprajzi könyvtár” sorozat 1. köteteként jelent meg. Ugyanez a sorozat adta közre a továbbiakban kétévenként megrendezett konferenciák anyagát is. Békés megyei témájú előadások: Jároli József a gyulai földész társulat, a gyulai Nádi Boldogasszony kegykép történetét foglalta össze. Az érzékek és a vallás kötetben a gyulai esperesi kerület templomait vette számba, majd Mácsa (Románia) magyar és német lakosainak szakrális néprajzi jellemzőit gyűjtötte össze. A „Vallás, közösség, identitás” című konferencián az ÁVH 50-es évekbeli megyei jelentései alapján mutatta be az ateista állam és a hívek konfliktusát. Ugyanő a további kötetekben a Német-gyulai Rózsafüzér Társulat történetét, a békéscsabai Credo Férfi egyesület működését ismertette.

A helyi kiadványok közül elsőként a Békéscsaba monográfia sorozat Békéscsaba néprajza 1993-ban megjelent vaskos kötetét kell említeni. A szellemi néprajz fejezetben Szigeti Jenő: „Népi vallásosság” című munkája ad áttekintést a városban élő felekezetekről. Dedinszky Gyula 1986-ban megjelent „Szól a harang” című tanulmánykötetében a békéscsabai evangélikus szakrális hagyományokkal foglalkozik. A Gyulai Füzetek 9. köteteként jelent meg Jároli József: „A gyulai földész társulatok története 1858-1974.” című munkája.

Két szakrális néprajzi tárgyú múzeumi kiállításról is meg kell emlékeznünk. 1990-ben a Munkácsy Mihály Múzeumban nyílt meg a Szacs vay Éva által rendezett „Üveg- és tükörképek a Kárpát-medence népeinél” című kiállítás. A gyulai Erkel Ferenc Múzeum „Világnak világa. Egyházak a Körösök vidékén” című kiállítása 2000-ben a megye legértékesebb egyházi kincseit mutatta be. Anyagát a Gyulai Katalógusok 8. kötete tette közzé, Havassy Péter szerkesztésében. A kötet rövid ismertetést tartalmaz a kiállító megyei egyházakról.

A megyében két állandóan látogatható szakrális néprajzi gyűjtemény található. 1988-ban nyílt meg Gyulán a Szűz Mária Kegye- és Emléktárgyak Gyűjteménye. Anyagát Paulik István gyulai nyugdíjas gyűjtötte össze. Ma az egyházmegyei gyűjteményi hálózat keretében működik. A másik gyűjtemény Újkígyóson, az Ipolyi Arnold Népfőiskola épületében található. Létrehozója Harangozó Imre néprajzkutató.

Harangozó Imre kutató-szervező munkájáról külön kell szólnunk. Gazdag kutatói munkássága a helyi és a határon túli magyarság néprajzának számos fontos területét öleli fel. (gyimesi, moldvai magyarok archaikus imái, Tankó Mónus Berta csángó pásztor emlékezései stb.) Helyi vonatkozású publikációi: „Radna fényes csillaga” című könyve (1990) a radnai búcsújárásokról, az újkígyósiak radnai búcsújárásáról szól. „A megtartó hagyomány és az istenes hűség szövegei. Népi imaköltészetünk emlékei a csongrádi eredetű békési és csanádi községekben.” címmel (2004) archaikus imádságokat adott közre. 2011-ben „Örök-emlékezetül ...” címmel helytörténeti olvasókönyvet állított össze az újkígyósi gyermekek számára. Konferenciánk egyik előadója is lesz, így munkásságáról részletesebben is hallhatunk.

A szakrális néprajzi kutatások terén is nagy szükség van a személyes emlékek összegyűjtésére, hiszen sok, ma már nem működő vallásos társulat, közösség, egy-egy helyi szokás ismeretanyagát csak az adatközlők útján ismerhetjük meg. Érdemes az 1945 előtti helyi sajtót is figyelembe venni e témában, hiszen sokszor közölnek a népi vallásosság körébe tartozó információkat.

A téma fontosságát jelzi, hogy a Római Dokumentumok XXXI. köteteként Magyarországon is megjelent 2005-ben A népi jámborság és liturgia Direktórium.

Dr. Jároli József
ny. levéltáros, Békéscsaba